

Місцевий розвиток за участі громади

Том 2

Інституційні та прикладні аспекти
управління місцевим розвитком,
орієнтованим на громаду

Місцевий розвиток за участі громади

Том 2

Інституційні та прикладні аспекти
управління місцевим розвитком,
орієнтованим на громаду

Монографія

Підготовку та видання матеріалів монографії здійснено за підтримки проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», який фінансується Європейським Союзом та співфінансується і впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні. Думки, висновки та пропозиції, які містяться у цих матеріалах, належать автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи ПРООН.

СУМИ
УНІВЕРСИТЕТСЬКА КНИГА
2014

УДК 316.35(477)
ББК 66.3(4Укр)12
М 65

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 2 від 26.09.2013 р.)

Рецензенти:

Н.І. Гражевська – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Т.В. Іванова – доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з науково-педагогічної роботи Академії муніципального управління;
О.В. Прокопенко – доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету.

Колектив авторів: канд. екон. наук Ю.М. Петрушенко (заг. ред., передмова, п. 3.3, 5.1– 5.2, 7.1), д-р держ. упр. О.М. Руденко (п. 1.1– 1.3), канд. держ. упр. С.В. Штурхельський (п. 1.1– 1.3, 3.1– 3.3, 4.1– 4.3, 6.1– 6.3), С.А. Пінчук (п. 1.1– 1.3, 3.1– 3.2, 4.1– 4.3), д-р держ. упр. Л.В. Беззубко (п. 2.1– 2.3), Б.І. Беззубко (п. 2.1– 2.3), д-р держ. упр. М.Х. Корецький (п. 3.1– 3.3), канд. екон. наук О.В. Дудкін (п. 3.3), д-р держ. упр. В.Д. Бакуменко (4.1– 4.3), д-р екон. наук Т.А. Васильєва (п. 5.1– 5.2, 7.1), канд. екон. наук Т.О. Ілляшенко (п. 5.3), канд. екон. наук К.В. Ілляшенко (п. 5.3), Н.В. Котенко (п. 5.4), канд. політ. наук. А.Л. Шинкарук (п. 6.1– 6.3), А.В. Височина (п. 7.1), д-р екон. наук О.В. Длугопольський (п. 7.2), канд. держ. упр. К.В. Плоский (п. 7.3), Л.К. Абрамов (п. 8.1– 8.4), канд. пед. наук Т.В. Азарова (п. 8.1– 8.4), канд. мед. наук В.А. Сміянов (п. 9.1), канд. екон. наук С.В. Тарасенко (п. 9.1), канд. екон. наук О.В. Калініченко (п. 9.2), канд. екон. наук О.Д. Дивнич (п. 9.2), Н.Є. Летунівська (п. 9.3), д-р екон. наук С.В. Леонов (п. 9.4), А.С. Ласукова (п. 9.4), В.А. Омеляненко (п. 10.1– 10.3), канд. екон. наук О. М. Маслак (п. 11.1– 11.3), канд. екон. наук Ю. І. Данько (п. 11.1– 11.3), О. В. Дивнич (п. 12.1– 12.3), канд. екон. наук А. Ю. Якимчук (п. 13.1– 13.3).

Місцевий розвиток за участі громади : монографія : у 2 т. – Суми :
М 65 Університетська книга, 2014.

ISBN 978-966-680-688-1

Том 2 : Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду / [за заг. ред. Ю. М. Петрушенка]. – Суми : Університетська книга, 2014. – 368 с.

ISBN 978-966-680-705-5

У другому томі монографії викладено інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду, приділено увагу економічним та фінансовим складовим соціально-економічного розвитку територіальних громад. Для фахівців з управління соціально-економічним розвитком, державних службовців, представників органів місцевого самоврядування, громадських діячів, викладачів, аспірантів, студентів економічних, управлінських та соціально-гуманітарних спеціальностей.

УДК 316.35(477)

ББК 66.3(4Укр)12

© Колектив авторів, 2014

© ТОВ «ВТД “Університетська книга”»,
2014

ISBN 978-966-680-688-1

ISBN 978-966-680-705-5 (Т. 2)

ПЕРЕДМОВА ІО

І. ІНСТИТУЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДИ У МІСЦЕВОМУ РОЗВИТКУ 12

розділ 1. Інституційне забезпечення безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні України 12

- 1.1. Застосування законодавчо закріплених форм
безпосередньої участі громадян у практиці місцевого
самоврядування 12
- 1.2. Невнормовані законодавством форми
безпосередньої участі громадян у практиці місцевого
самоврядування 18
- 1.3. Використання територіальними громадами України
європейського досвіду безпосередньої участі громадян
у муніципальному управлінні 29

розділ 2. Форми та механізми ефективної взаємодії громади і влади 38

- 2.1. Загальна характеристика взаємодії членів громади
і влади 38
- 2.2. Розвиток нових форм взаємодії членів громади
і влади 47
- 2.3. Участь громадських організацій у процесі розробки
стратегій місцевого розвитку 50

розділ 3. Соціальний капітал територіальної громади: сутність, механізм та інструменти формування і розвитку 62

- 3.1. Залучення громадян до безпосереднього самоврядування
як передумова розвитку соціального капіталу 62
- 3.2. Соціальна мобілізація як механізм формування
соціального капіталу територіальної громади 70
- 3.3. Фонд розвитку громади як дієвий інструмент
формування соціального капіталу територіальної
громади 75

розділ 4. Суспільний діалог в громаді як ефективний механізм прийняття рішень на місцевому рівні 85

- 4.1. Сутність та значення суспільного діалогу на рівні
територіальної громади 85
- 4.2. Впровадження місцевого соціального планування
громаді через механізм суспільного діалогу 90
- 4.3. Методика застосування механізму суспільного діалогу
на рівні територіальної громади 99

9.3. Удосконалення місцевої соціальної інфраструктури за участі підприємств як фактор розвитку людського капіталу 238

9.4. Соціально-відповідальний бізнес як фактор розвитку місцевої громади 245

розділ 10. Механізми залучення громади до інноваційних процесів в малих містах 254

10.1. Громада малого міста в контексті інноваційного розвитку 254

10.2. Аналіз світового досвіду залучення місцевого співтовариства до локальних інновацій 258

10.3. Напрями активізації участі громади в процесах територіального розвитку на інноваційних засадах 264

розділ 11. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як напрям ефективного використання спільних ресурсів сільських громад в Україні 274

11.1. Об'єктивні передумови переходу до обслуговуючої кооперації в сільській місцевості 274

11.2. Особливості створення та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 279

11.3. Світовий досвід реалізації інтересів громади через створення обслуговуючих кооперативів 287

розділ 12. Земельні ресурси сільських територіальних громад: механізм формування та ефективність використання 295

12.1. Сутність земельних ресурсів членів сільської громади та земель, що перебувають у їх спільній власності 295

12.2. Інструменти підвищення ефективності використання та особливості відтворення земельних ресурсів сільських територіальних громад 303

12.3. Стратегічні аспекти розвитку сталого землекористування як чинника місцевого розвитку 311

розділ 13. Теоретичні і прикладні аспекти державного управління збереженням біорізноманіття 319

13.1. Аналіз теорій управління збереженням біорізноманіття 319

13.2. Сталий розвиток біорізноманіття як умова забезпечення життєдіяльності суспільства 323

13.3. Роль державних органів та територіальних громад у збереженні біорізноманіття у контексті сталого розвитку 336

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 346

- тим, що грошова мотивація за природою є «безмежною». Працівник швидко звикає до вищого рівня оплати праці – у середньому через півроку. Той рівень оплати заробітної плати, який раніше мотивував на високу віддачу в роботі, стає звичним і втрачає мотивуючу силу. Усе більшого значення набуває орієнтована на особистість соціальна політика;
- загрозою дефіциту робочої сили, проблемою залучення кваліфікованого персоналу. Перед підприємством постає задача пошуку нових механізмів підвищення заінтересованості потенційних працівників у роботі в компанії та закріплення цих співробітників;
- необхідністю створення «свого місця на ринку». Необхідність інтенсифікації внутрішньофірмових відносин, визначення своїх відмітних характеристик, серед яких і формування особливого стилю корпоративної етики. Основним аргументом при обґрунтуванні доцільності вкладання коштів у підтримку соціальної інфраструктури є те, що підприємства, які пропонують своїм співробітникам різні пільги, прийнято вважати більш надійними та стабільними.

Отже, компанії в теперішній час опинилися перед вибором, чи пропонувати високу заробітну плату, яка б компенсувала працівникам відсутність соціальних пільг, чи брати участь у соціальних програмах для своїх співробітників на прикладі радянських підприємств, де вони традиційно надавалися.

Таким чином, підприємствам, що зберегли хоча б мінімум соціальних пільг і деякі об'єкти соціальної інфраструктури, у майбутньому недоцільно відмовлятися від набутого в роки планової економіки, що показують сучасні тенденції у сфері управління людським капіталом.

9.4. Соціально-відповідальний бізнес як фактор розвитку місцевої громади

У сучасному бізнес-середовищі все частіше обговорюються питання сталого функціонування суспільства. Це пов'язано, перш за все, із глобалізаційними процесами в світі, погіршенням стану оточуючого середовища, правовою незахищеністю вітчизняного суспільства, а також зменшенням соціальної функції держави. Усе зазначене спонукає суб'єктів господарювання до переосмислення багатьох економічних категорій, процесів, підходів до ведення бізнесу та, як наслідок, до розширення спектру діяльності, переорієнтування вектору стратегії розвитку компанії. Усе це обумовлює актуалізацію проблеми забез-

печення сталого розвитку громад у місцях функціонування суб'єктів господарювання, вирішити яку покликана концепція корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).

Як стверджує класик концепції соціально-відповідального ведення бізнесу Керролл А., сутність її полягає в сукупності економічних, правових, етичних та дискреційних очікуваннях суспільства від бізнес-структур у конкретний період часу (Carroll, 1979). Отже, у сучасних умовах бізнес тісно пов'язаний із добробутом суспільства, а його успішне функціонування повністю залежить від нього.

Практики зарубіжних компаній доводять дієздатність механізму соціальної відповідальності. Наприклад, у США участь бізнесу в житті суспільства відбувається через численні корпоративні фонди, метою функціонування яких є вирішення різноманітних соціальних питань за рахунок бізнесу. Виходячи з того, що бізнес бере на себе деякі функції держави в контексті підтримки та розвитку суспільства, у США налагоджено механізм заохочення у вигляді податкових пільг.

Європейський підхід засновано на концепції сталого розвитку суспільства, де провідну роль займають некомерційні організації. Метою їх діяльності є сприяння поширенню відповідальності бізнес-структур перед суспільством, мобілізація та перерозподіл коштів у сфері та проекти, що найбільше цього потребують, а також нагляд за дотриманням суб'єктами господарювання встановлених стандартів та норм соціально-відповідального ведення бізнесу.

Щодо українських реалій, варто зазначити про відсутність правового регулювання даного питання, а також низький рівень суспільних ініціатив з приводу впровадження бізнесом принципів КСВ. Важливо підкреслити, що поширення концепції КСВ у світі відбулося лише за рахунок появи вимог та претензій громади до конкретних суб'єктів господарювання, зокрема до наслідків їх діяльності. Поява прецедентів надала поштовх до започаткування дискусій у наукових колах з приводу доцільності та масштабу участі бізнесу в житті суспільства та рівні його відповідальності за наслідки діяльності, що тривають до сьогодні.

Дослідження вітчизняних вчених у даному напрямку є досить фрагментарними, а практика впровадження концепції КСВ майже відсутня. Не дивлячись на створення мережі Глобального договору ООН в Україні (2006 р.), КСВ як нове поняття, що приходить у пострадянські країни, зазнає досить часто невірною тлумачення, а бізнес-організації впроваджують лише деякі (вигідні конкретному бізнесу) компоненти концепції.

На нашу думку, серед основних проблем, які є перепонами на шляху активного впровадження концепції КСВ в Україні, є:

- низька поінформованість суспільства та, як наслідок, відсутність суспільних ініціатив щодо впровадження КСВ;
- недосконале розуміння сутності КСВ і, як наслідок, відсутність збалансованої системи її показників, що дає можливість оптимізувати управління ризиками та налагодити систему внутрішньокорпоративного менеджменту;
- фрагментарний підхід до впровадження концепції КСВ;
- стан економіки країни;
- низький рівень (частіше відсутність) співробітництва бізнесу та органів місцевої влади;
- небажання публікувати складати нефінансові (соціальні) звіти;
- відсутність законодавчих норм та правил в сфері КСВ, термінологічна невизначеність;
- правовий нігілізм;
- нестабільність політичної ситуації в країні;
- пострадянська система соціального захисту;
- відсутність конструктивного діалогу між бізнесом та суспільством.

Поряд із цим, в Україні вже є перші ластівки соціально-відповідального ведення бізнесу. Протягом п'яти років всеукраїнський рейтинговий журнал «Гвардія» публікує рейтинг соціально-відповідальних компаній України (рис. 9.2).

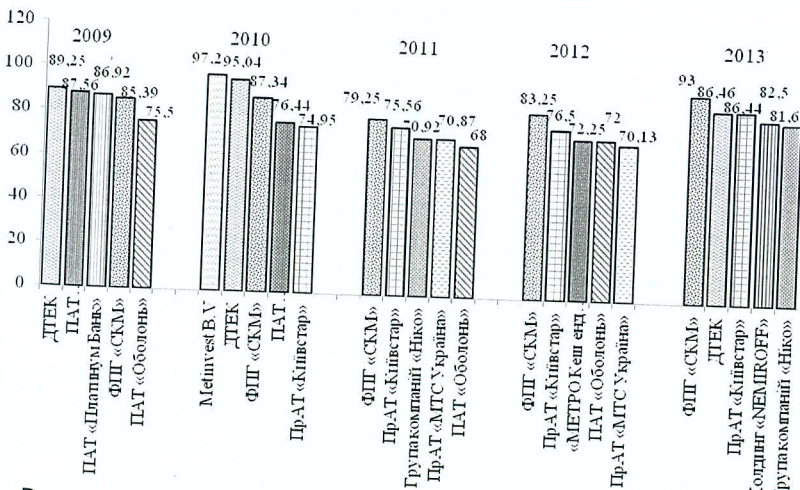

Рисунок 9.2. Рейтинг першої п'ятірки соціально-відповідальних компаній в Україні за період 2009-2013 рр., бали (складено автором на основі «Гвардія, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013)

Представлений на рис. 9.2 рейтинг побудований на відкритості та активності компаній у сфері КСВ. Процесуальний підхід рейтингування складався із аналізу заповнених респондентами (суб'єктами господарювання) анкет, публічних соціальних звітів, а також незалежних оцінок експертів, що входять до складу експертної ради. Журналом «Гвардія» було розроблено власну методологію, яка передбачає використання інтегрованого методу й системного аналізу рівня розкриття інформації та діяльності компанії в напрямку КСВ. Як наслідок, формується рейтинг на базі підсумкових бальних показників (рис. 9.2). Ключовими блоками аналізу інформації в контексті концепції КСВ є:

- соціальний звіт як інструмент діалогу з суспільством;
- системність в управлінні КСВ;
- відкритість та взаємодія із зацікавленими сторонами;
- відкритість та системність діяльності за основними напрямками КСВ (розвиток персоналу, охорона праці та здоров'я, охорона оточуючого середовища та ресурсозбереження, підтримка добросовісної ділової практики та етичної поведінки, удосконалення продукту та відносин зі споживачами, розвиток місцевих громад, благодійність та меценатство).

Як видно з рис. 9.2, лідерами соціально-відповідального ведення бізнесу є Група «ДТЕК» (2013 р.), Група «МЕТІНВЕСТ» (2012 р.), фінансово-промислова група «Систем Кепітел Менеджмент» (2009–2011 рр.). Варто зауважити, що ФПГ «СКМ» має істотну участь у статутному капіталі Груп «ДТЕК» та «МЕТІНВЕСТ» (більше 50% акцій), що безпосередньо впливає на стратегію розвитку та діяльності компаній, які входять до її складу. Таким чином, розглянемо підхід ФПГ «СКМ» до реалізації концепції КСВ, зокрема напрям розвитку місцевих громад.

ФПГ «СКМ» є територіально розгалуженою, особливо на сході країни, де й зосереджено більшість соціальних проектів з розвитку регіонів присутності. Розглянемо проекти ФПГ «СКМ» на прикладі Донецької області у 2012 р. (табл. 9.3).

Проекти ФПГ «СКМ» в напрямку розвитку місцевої громади в Донецькій обл. у 2012 р.

Регіон присутності	2012
Донецька обл.	
Авдіївка	Підтримка трамвайно-транспортного управління (оновлення контактної мережі – капіталовкладення 476 тис. грн); Інвестиції у спортивні об'єкти, дитячі ігрові майданчики (капіталовкладення 1 млн грн)
Макіївка	Реконструкція Палацу культури (капіталовкладення 160 тис. грн); Нове футбольне поле (капіталовкладення 3,8 млн грн) Акція «Збираємо дітей до школи» (капіталовкладення 208 тис. грн)
Єнакієво	Придбання двох сучасних трамваїв (капіталовкладення 9 млн грн); Відкриття освітнього центру для дітей (капіталовкладення 50 тис. грн); Ремонт томографа у лікарні (капіталовкладення 200 тис. грн) Придбання нового спеціалізованого обладнання для Єнакіївського металургійного технікуму (капіталовкладення 55 тис. грн); Придбання нових меблів для школи (капіталовкладення 10 тис. грн); Відкриття аква-містечка «Лімпомпо» (капіталовкладення 50 тис. грн) Акція «Збираємо дітей до школи» (капіталовкладення 208 тис. грн)
Харцизьк	Ремонт офісу та фасаду будівлі міської організації інвалідів «Іскра» (капіталовкладення 120 тис. грн); Відкриття дитячих майданчиків (капіталовкладення 430 тис. грн); Подаровано місту нові зупинки (капіталовкладення 400 тис. грн); Відкриття «Парку поколінь» (капіталовкладення 600 тис. грн); Інвестиції у підготовку учбових закладів до навчального року (1,2 млн грн) Ремонт міських доріг (капіталовкладення 300 тис. грн); Облаштування території дитячого дошкільного закладу «Казка» (капіталовкладення 105 тис. грн)

Регіон присутності	2012
Курахове	Відкриття міні-футбольного поля (капіталовкладення 720 тис. грн) Відкриття блоку функціональної діагностики (капіталовкладення 1,5 млн грн)
Маріуполь	Відкриття дитячого ігрового комплексу в парку ім. Лепорського (капіталовкладення 250 тис. грн) Будівництво дитячого ігрового комплексу (капіталовкладення 250 тис. грн) Інвестиції в учбові заклади в межах проекту «Школа-внз-комбінат» (капіталовкладення 600 тис. грн); Ремонт доріг (капіталовкладення 800 тис. грн); Проведення ремонтних робіт у травматологічному та хірургічному відділеннях (капіталовкладення 600 тис. грн); Ремонт трамвайного полотна (300 тис. грн)
Комсомольське	Будівництво нової свердловини питної води (капіталовкладення 1 млн грн); Інвестиції у реконструкцію шкіл (250 тис. грн)
Горлівка	Подаровано музичні інструменти багатопрофільному ліцею «Мрія» та школі мистецтв №1
Моспіно	Створення 25 додаткових місць у дитячому дошкільному закладі (капіталовкладення 165 тис. грн)
Донецьк	Спонсорство п'ятої відкритої національної серії перегонів; Забезпечення паливом пересувної криміналістичної лабораторії Донецької міської прокуратури; Інвестиції у підготовку до Євро 2012 (капіталовкладення 19,5 млн грн)
Добропілля	Ремонт будівлі загальноосвітньої школи №7 (капіталовкладення 150 тис. грн); Ремонт дороги (капіталовкладення 2,9 млн грн); Ремонт центральної міської лікарні (капіталовкладення 1 млн грн)

Варто зазначити, що більшість представлених в таблиці проєктів підтримки міст реалізується в межах спільного проєкту Групи «ДТЕК» та Групи «МЕТІНВЕСТ» під назвою «Місто – твоїми руками». Сутність даного проєкту полягає в організації конкурсу серед суспільних організацій, муніципальних установ та місцевих мешканців. Метою проєкту є активізація місцевої громади та підтримка реалізації актуальних проєктів, спрямованих на підвищення якості

та рівня комфорту соціального середовища регіонів присутності. Основні напрями проекту:

- сучасні освітні технології;
- сучасні інфраструктурні рішення;
- впровадження енергозберігаючих технологій;
- волонтерська діяльність місцевої громади, спрямована на рішення соціальних проблем міста;
- масовий спорт та культурний розвиток.

Підсумовуючи, зазначимо, що практика КСВ у ФПГ «СКМ» є однією з найбільш успішних та відповідає найкращим практикам зарубіжних країн. Регіони, у яких функціонує компанія, є проблемними й наявність таких проектів, як «Місто – твоїми руками», «Сучасна освіта», «Мережа регіональних шкіл майбутнього», «Місто спорту», «Розвиток дитячо-юнацького футболу», «Здорове середовище – діло кожного», «Енергоефективність в комунальному секторі», дозволяє налагодити діалог з місцевими громадами та виявити проблемні питання, які потребують невідкладного вирішення.

Розкритий вище підхід до КСВ демонструє вирішальну роль великих компаній у забезпеченні сталого розвитку суспільства, проте в Україні функціонує багато суб'єктів господарювання, які не об'єднані в холдинги або групи. Позицію більшості таких компаній у напрямку підтримки місцевих громад можна охарактеризувати як «корпоративний егоїзм» (Friedman, 1970), сутність якого полягає у відмові брати на себе соціальні функції держави. Завдання бізнесу – вчасно та в повному обсязі сплачувати податки, які держава повинна розумно витратити на вирішення соціальних проблем. Отже, прихильники зазначеного підходу повністю виключають із кола своїх обов'язків відповідальність перед суспільством. Поряд із цим варто зазначити, що на сьогоднішній день більшість компаній розуміють, що їх успіх залежить від добробуту суспільства, тому фрагментарно впроваджують принципи соціально-відповідального ведення бізнесу.

Таким чином, у сучасному бізнес-середовищі актуалізується питання залучення владою до співпраці невеликих компаній (що не входять до складу холдингів та груп) у контексті розвитку місцевих громад та забезпечення добробуту міста. Зрозумілим є факт наявності значно меншої кількості «вільних» фінансових ресурсів у таких компаній у порівнянні з холдингами, проте запровадження принципів соціально-відповідального ведення бізнесу обов'язково надасть їм ряд конкурентних переваг. На рис. 9.3. розкрито переваги, які отримують суб'єкти господарювання від впровадження принципів соціально-відповідального ведення бізнесу.

Рисунок 9.3. Переваги застосування концепції корпоративної соціальної відповідальності суб'єктами господарювання в Україні

Варто зазначити, що представлені на рис. 9.3 переваги, які надає КСВ, є орієнтовними та узагальненими для всіх суб'єктів господарювання. Важливо враховувати специфіку та сферу діяльності компанії, коло зацікавлених сторін, а також стан регіону, в якому функціонує підприємство.

Як відомо, сьогодні взаємозв'язок громади та влади у контексті спільного планування розвитку місцевості є обмеженим. Відсутність конструктивного діалогу між владою та громадою призвела до зростання соціальної напруженості, зокрема невирішеними залишаються багато гострих питань (наприклад, житлово-комунального характеру). Виходячи з обмеженості державного фінансування, роль місцевої влади у покращенні добробуту суспільства, на нашу думку, полягає у виявленні суб'єктів господарювання, які спроможні та готові сприяти розвитку міста, а також у пропагуванні принципів соціально-відповідального ведення бізнесу.

Підсумовуючи, зауважимо, що концепція корпоративної соціальної відповідальності може стати рушійною силою на шляху покращення добробуту нації, стану оточуючого середовища та сприяння сталому розвитку суспільства. Соціально-відповідальний бізнес в

сучасній Україні лише зароджується, проте досвід великих компаній (холдингів) у даному напрямі є прикладом добросовісної практики функціонування. На нашу думку, ініціаторами концепції корпоративної соціальної відповідальності повинні бути не лише влада, а й безпосередньо місцева громада, яка найкраще володіє інформацією щодо наявних проблем у місті, що потребують нагального вирішення та сфер соціального життя, які потребують розвитку.

Наукове видання

Васильєва Тетяна Анатоліївна
Леонов Сергій В'ячеславович
Петрушенко Юрій Миколайович та ін.

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

Монографія

Том другий

**Інституційні та прикладні аспекти управління
місцевим розвитком, орієнтованим на громаду**

Головний редактор В.І. Кочубей
Дизайн обкладинки і макет Д. Растворцев
Технолог Грищенко Є.В.

Підписано до друку 14.05.2014
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Ньютон.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 21,5. Обл.-вид. арк. 23,4.
Тираж 500 прим. Замовлення № Д14-06/01

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 65-75-85
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001